

ЗМІСТ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ САМОВИМОГЛИВОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Система засобів професійної орієнтації має великі можливості для професійного розвитку та саморозвитку особистості в руслі бажаної професійної діяльності, що дає змогу використовувати їх з метою ефективного впливу на свідомість учня та досягти максимальних профорієнтаційних цілей. У статті розглянуто можливості формування самовимогливості старшокласників за допомогою змісту та педагогічних засобів професійної орієнтації.

Ключові слова: професійна орієнтація, старшокласник, самовимогливість, засоби професійної орієнтації.

На професійне становлення особистості в сучасних умовах чинять вплив фактори ринкової економіки. Отже, актуальними є завдання, пов'язані з підготовкою особистості до конкурентного середовища з його жорсткими вимогами до рівня професійного підготовки фахівця та здатності особистості до професійного зростання і саморозвитку. Щоб утримуватися на досягнутому рівні та рухатися вперед, фахівець має виявляти вимогливість до себе, прагнення до самовдосконалення. Сучасні дослідники підтверджують, що такі якості особистості, як: самостійність, індивідуалізм, розважливість, готовність до ризику, упевненість високо оцінюються роботодавцями. Дієвим чинником успішного кар'єрного росту, зазначає О. Мельник, є прагнення працівника до самовдосконалення, а також самовіддача, самореалізація, усвідомлення відповідальності, стабільність. Намагання виконувати все якнайкраще є потужним стимулом професійного самовдосконалення особистості, фундаментом її професійного саморозвитку [6].

Саме тому, на нашу думку, система шкільної професійної орієнтації має зосереджуватися не лише на професійному самовизначенні учня, а й виконувати завдання, пов'язані зі створенням виховного профорієнтаційного середовища, спрямованого на формування готовності особистості до переборювання труднощів, постійного навчання та активності у власному професійному становленні.

Незважаючи на зазначену вище актуальність, у психолого-педагогічній науці недостатньо приділяється уваги розкриттю змісту й окресленню шляхів формування самовимогливості. Крім цього, проведений нами констатувальний експеримент дає змогу стверджувати, що традиційно організований профорієнтаційний процес не забезпечує повною мірою формування у старшокласників самовимогливості як передумови професіоналізму в майбутньому.

Важливе значення для нашого дослідження мають наукові праці О. Бодальова, С. Карпенчук, О. Ковальова, П. Осипова, в яких вимогливість до себе розглядається як складова, невідмінна умова само-

виховання. Сучасні науковці, такі як: Ю. Барабаш Л. Барановська, В. Блюмкін, О. Ермолаєва, О. Зуброва, Н. Чабан, Т. Сорочан, Н. Тимченко та інші відносять вимогливість до професійно важливих якостей. На думку українських науковців В. Рибалки, В. Синявського, Б. Федоришина, Н. Чабан, вимогливість до себе та інших постає як ділова якість особистості. Отже, досягнення професіоналізму як якісної характеристики суб'єкта праці неможливе без високої вимогливості до себе і до всього, що стосується значущої справи.

Метою статті є розкриття профорієнтаційних можливостей формування самовимогливості у старшокласників.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з теми дослідження дає змогу розглядати професійну самовимогливість як вимогливість, що має суб'єктну спрямованість. На нашу думку, це самоактивність, що постає як усвідомлена взаємодія із самим собою, та детермінується внутрішньою потребою особистості. По суті це і є самосуб'єктна дія, завдяки якій, за М. Боришевським [7], людина приводить свої внутрішні ресурси у відповідність з умовами зовнішнього середовища, певними вимогами, і як результат досягає успіху в оволодінні особисто значущою (професійною) метою. Таке тлумачення самовимогливості уможливило її розгляд як компонента самосвідомості, що характеризується критичним (вибірковим) сприйняттям вимог навколишньої дійсності, виробленням власних вимог до себе та своєї діяльності й поведінки та прийняттям відповідальності за їх здійснення.

Виходячи з вищезазначеного, було визначено компоненти, критерії та показники самовимогливості. Так, пізнавально-рефлексивний компонент самовимогливості характеризується системою знань старшокласника щодо соціально-професійних стандартів професій та індивідуальних особливостей, їх оцінка і самооцінка, а також узгодження цих знань. Критеріями сформованості цього компонента нами визначена когнітивна складність й адекватна самооцінка системи знань про себе та соціально-професійні стандарти професій. Показниками емоційно-ціннісного компонента є інтерес до професії і до себе як суб'єкта професійного саморозвитку, мотиви самовдосконалення до рівня вимог бажаної професії, намір свідомої самозміни до рівня вимог бажаної професії. Критеріями сформованості цього компонента в учнів старшої школи є активно-позитивне ставлення до вимог професії і самоставлення до себе як майбутнього професіонала. Показниками практично-дієвого компонента визначені самостійність у реалізації досягнень, відповідальність за процес і результат досягнень та самоконтроль результатів власної діяльності. Критеріями практично-дієвого компонента є цілеспрямованість, автономність, конструктивність профорієнтаційної діяльності. Таким чином, розвивальний рух старшокласника здійснюється від увявлення про соціально-професійні стандарти професії до усвідомлення

себе як суб'єкта професійного становлення (самопізнання); від позитивного ставлення до майбутньої професії до емоційно-ціннісного самоставлення як суб'єкта професійної діяльності (самоставлення), у якій він досягне професіоналізму; від активності учня в оволодінні практичними способами діяльності до внутрішньої роботи над собою, формулювання здатності до досягнення бажаних стандартів (саморегуляція). Поєднає ці ланки самодіяльність учня, спрямована на зрівноваження соціально-професійних стандартів професії (вимог) із суб'єктивними чинниками особистості учня.

Виходячи з того, що необхідність професійного самовизначення активізує самосвідомість юнака та визначає її змістову характеристику [10, с. 76], на думку науковців, процес стимулювання самосвідомості учнів повинен мати професійну спрямованість. Саме тому формування механізмів саморозвитку в контексті особистісно орієнтованого підходу постає одним із головних завдань в системі сучасної шкільної профорієнтації.

Професійна орієнтація є комплексною науково обґрунтованою системою форм, методів та засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному, свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні. Профорієнтація є обов'язковим елементом ринку праці, оскільки забезпечує оптимальний розподіл і використання робочої сили відповідно до можливостей працівника та потреби у представниках певних професій [2]. Психолого-педагогічна функція профорієнтації полягає у вивченні й формуванні інтересів, нахилів, здібностей особистості, у допомозі в пошуку свого покликання, у засвоєнні системи знань, що дають змогу вибрати і здійснити професійну діяльність, у визначенні шляхів і способів ефективного управління професійним самовизначенням.

Існує багато поглядів щодо особливостей побудови сучасної системи профорієнтації відповідно до її завдань. Так, В. Синявський зазначає, що профорієнтаційна робота має здійснюватися таким чином, щоб старшокласник оволодів способами вияву й аналізу своїх індивідуально-психологічних особливостей, нахилів, здібностей, які мають суттєве значення для вибору чи зміни професії. Ознайомлення учнівської молоді в процесі профорієнтації з професіографічними характеристиками професій стимулює їхнє аналітичне мислення щодо зіставлення своїх індивідуально-психологічних особливостей з вимогами конкретної професії до психологічної структури працівника, розвиває самопізнання і самовиховання професійно важливих якостей, дає можливість сформувати в учнівської молоді чіткий професійний план. Щоб розвивати у процесі самовиховання і саморозвитку свої позитивні якості, долати або компенсувати інші, особистості необхідно їх знати й уміти зіставляти з вимогами різних професій [8]. О. Мельник, І. Уличний зазначають, що актуальною те-

мою в сучасній системі професійної орієнтації є активізація професійного самовизначення на основі особистісно орієнтованого підходу, який передбачає актуалізацію головних механізмів саморозвитку особистості (самооцінки, самовдосконалення, самоактуалізації) [6]. Т. Становська, розглядаючи формування професійної спрямованості старшокласників на сфері управлінської діяльності, звертає увагу на те, що формування професійного інтересу, мотивів вибору професії, розвиток професійно-важливих якостей передбачає залучення школярів до відповідної навчально-практичної діяльності (ділові, рольові ігри, аналіз професіографічних досліджень) [9]. З метою самовиховання вольових якостей Л. Ахтарієва пропонує створення програми самовиховання, необхідними елементами якої мають бути: допомога учневі у визначенні ідеалу, самооцінка своїх якостей, зміна установки з «я повинен» на «я хочу» [1].

За особистісно орієнтованим підходом до професійної орієнтації, цей процес детермінований внутрішніми психологічними чинниками, які спрямовані на вирішення особистісних суперечностей суб'єкта професійного вибору та вимог обраної професії, при цьому особистісні аспекти відіграють провідну роль у професійному самовизначенні (В. Рибалко, В. Сидоренко, В. Синявський, Б. Федоришин, С. Чистякова). Як зазначає І. Бех, виховний простір має сповна асимілювати особистісно-розвивальні можливості процесу навчання [3]. Саме тому, на нашу думку, важливим є створення такої системи, яка б за рахунок взаємодії внутрішнього і зовнішнього виховного впливу (система педагогічних засобів профорієнтації) створювала умови для детермінації внутрішніх процесів особистості, спрямованих на формування самовимогливості старшокласника в контексті професійного зростання. Отже, система професійної орієнтації є середовищем, яке згідно з особистісно зорієнтованим підходом спрямоване на активізацію особистісних аспектів професійного самовизначення та професійного становлення особистості. Таким чином, зміст, форми та методи професійної орієнтації мають містити потенціал самовиховання особистості, що охоплює самоаналіз, самокритику, самоконтроль [4, с. 43], а отже, є шляхом до самовдосконалення особистості.

Під методами професійної орієнтації учнів слід розуміти способи спільної діяльності педагога й учнів, які забезпечують підготовку школярів до професійного самовизначення. Методи профорієнтації характеризуються: способами профорієнтаційної роботи педагога і способами діяльності учнів у їхньому взаємозв'язку; специфікою їхньої діяльності з досягнення різних профорієнтаційних цілей. Методи поділяються на пояснювально-ілюстративні, або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, демонстрація та ілюстрація явищ і процесів); інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження,

робота з літературою); активні методи (ділові ігри, метод занурення з елементами гри, мозковий штурм, контекстне навчання, ігри-вправи, розгляд і аналіз ситуацій, тематичні дискусії, виробничі задачі з використанням різних ситуацій, змагальні методи). Активні методи дають змогу формувати знання та вміння учнів шляхом залучення їх до інтенсивної пізнавальної діяльності, при цьому активізуються всі психологічні механізми забезпечення діяльності школярів. Ці методи формують складні психічні новоутворення особистості, її спрямованість, характер, здібності, розвивають емоційно-вольову сферу. Виходячи з особливостей цілеспрямованого формування особистості, закладених у положеннях К. Платонова щодо шляхів формування особистості, О. Мельник, зазначає, що зміст, форми та методи профконсультаційної роботи у старшій школі мають пом'якшувати стихійний вплив, забезпечувати достатній рівень професійного самовизначення і спонукати до процесів самовиховання і самовдосконалення, тобто самостійного узгодження власних уподобань і можливостей з вимогами бажаної професії [6]. Вибір методів педагогічної взаємодії визначається: загальними цілями виховання і розвитку учнів, особливостями змісту профорієнтаційної роботи, метою, завданнями і змістом матеріалу конкретного профорієнтаційного заходу, часом, відведеним на вирішення тієї чи іншої проблеми, віковими особливостями учнів, їхніми потенційними можливостями, рівнем освіченості учнів, матеріальним оснащенням. Поєднання цих методів створює умови для максимального включення старшокласника у процес власного професійного саморозвитку. До виховних активізуючих технологій науковці відносять тести, тести-анкети, інтерактивні методики (бесіда, інтерв'ю, семінари, диспути), корегуально-діагностичні методи (рольові ігри), метод проектів професіографчного характеру, який дає учням змогу самостійно здобувати знання чи застосовувати одержані раніше (пошукові та дослідницькі дії).

Більшість науковців зазначає, що форми, методи, засоби впливу на особистість старшокласника у процесі професійної орієнтації мають активізувати механізми самовиховання особистості шляхом самопізнання, самооцінки та самовдосконалення. На думку вітчизняних учених, уведення в навчально-виховний процес профільних курсів профорієнтаційного спрямування «Людина і праця» (Н. Побірченко, О. Сергєєнкова, І. Підтілок), «Побудова кар'єри» (І. Бех, Л. Гуцан, О. Мельник, О. Морін, І. Ткачук, М. Шабдінов) та «Основи вибору професії» (О. Пилипчук, М. Тименко, М. Янцур) є обов'язковою і невід'ємною складовою підготовки старшокласників до усвідомленого професійного самовизначення. Зміст професійного самовизначення слугує системоутворювальною основою для узагальнення учнем отриманих знань про світ професій та напрями побудови майбутньої професійної кар'єри, дає учневі можливість усвідомити

себе суб'єктом власного професійного становлення. Таке розуміння змісту форми та методів професійної орієнтації уможливорює їх використання з метою ефективного впливу на свідомість учня, що дає можливість досягти максимальних профорієнтаційних цілей.

Професійна вимогливість до себе є результатом усвідомлення вимог професії. Механізмом розвитку вимогливості до себе постають суперечності між соціально-професійними стандартами професій та рівнем розвитку вимог до себе. Зважаючи на те, що старшокласник перебуває у сфері вимог майбутнього професійного середовища, об'єктивно виникає потреба в узгодженні знань вимог професії зі знаннями власних індивідуальних особливостей, що викликає певні переживання особистості і спонукає учня до свідомої самозміни відповідно до рівня вимог бажаної професії. Достатній рівень самопізнання та пізнання вимог майбутньої професії, їх оцінка, стійка і глибока мотиваційна сфера спонукає старшокласника до самовдосконалення у напрямі зрівноваження особистісних можливостей та вимог майбутнього професійного середовища.

Виходячи з вищезазначеного, у підборі змісту та педагогічних засобів формування самовимогливості у процесі професійної орієнтації ми керувалися такими положеннями:

1. Важливим для людини є те, що вона здобуває власними зусиллями, що співзвучно з потребами у самовизначенні, самореалізації і самоствердженні [7].

2. Виховний простір має сповна асимілювати особистісно розвивальні можливості процесу навчання. Виховний простір системою своїх впливів зорієнтований на забезпечення оптимальних умов для особистісного розвитку кожного вихованця. Головною при цьому є висока інтелектуальна та емоційно смислова насиченість життєдіяльності школярів (взаємопов'язана сукупність видів діяльності, за допомогою яких особистість задовольняє потреби і долучається до певних суспільно значущих цінностей. Ідейним орієнтиром життєдіяльності слугує соціальна активність і відповідальність, за те що відбувається довкола. Важливо, щоб всі задачі, що виникають в межах виховного простору, відкривали можливість для творчості, ініціативи вихованців [3].

Педагогічні засоби є інструментарієм, що використовується для розв'язання виховних завдань [4, с. 154]. На думку М. Тименка, педагогічні засоби профорієнтації становлять собою багатофункціональну конструкцію, що охоплює фрагмент змісту освіти, способи його структурування в навчально-виховних урочних та позаурочних цілеспрямованих ситуаціях, психолого-педагогічні умови реалізації відповідних програмно-методичних матеріалів. Педагогічними засобами реалізації цілей управління процесом професійного самовизначення, на думку науковця є: ознайомлення зі світом професій,

організація спільної роботи вчителів з батьками, курс профорієнтаційного спрямування [5].

Зважаючи на це, зміст та педагогічні засоби професійної орієнтації мають забезпечити необхідні умови для розроблення учнями власної програми досягнення професіоналізму в майбутньому. Нами визначено такі педагогічні засоби: модуль програми профорієнтаційного спрямування «Побудова кар'єри» для учнів 10 класів, розрахований на 35 годин, професіографічна дослідницька діяльність учнів, індивідуальні професійні консультації, залучення старшокласників до спеціально організованої навчально-практичної профорієнтаційної діяльності, яка передбачає здійснення професійних проб у формі імітаційної (рольові ігри) та реальної трудової діяльності. Зміст програми та інших профорієнтаційних засобів спрямований на ознайомлення старшокласників не лише зі світом професій, а й з конкретними видами професійної діяльності (управлінська, виконавська, підприємницька) у межах кожної професії. Такий розподіл дає учневі можливість узгодити власні індивідуальні можливості з диференційованими вимогами професійної діяльності в межах обраної професії та активізувати власне професійне самовизначення та кар'єрне становлення. У процесі здійснення профорієнтаційного супроводу учень оволодіває навичками самоаналізу, самооцінки, а також самостійного, відповідального та самокритичного ставлення до себе. Самовдосконалення до вимог обраної професії відбувається шляхом формування самовимогливості учня до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності

Спонукальною силою розвитку особистості виступають динамічні вимоги ринкового професійного середовища. Відомо, що невміння працювати над собою, докладати зусиль може стати серйозною перешкодою, оскільки навіть талановитій людині важко досягти професійного успіху без чітких вимог до себе. Отже, така якість, як самовимогливість у професійній сфері є актуальним запитом суспільства та самої особистості. Потреба в професійному самовизначенні детермінує саморозвиток юнака, перед яким постає завдання знаходження суб'єктивних підстав власного вибору, знаходження особистісного сенсу майбутньої професії. Усе це потребує активної роботи над собою, виявлення самостійності, відповідальності критичності та вимогливості до себе. Саме система засобів професійної орієнтації несе в собі великі можливості для професійного розвитку та саморозвитку особистості в руслі бажаної професійної діяльності. Орієнтована на особистість старшокласника система профорієнтаційної роботи є однією з найдієвіших умов забезпечення розвитку особистості в напрямі її дорослості, здатності до адекватної самооцінки себе, своїх можливостей, самореалізації в конкретних сферах професійної діяльності.

Література

1. Ахтариєва Л. Г. Развитие предпринимательских способностей у старшеклассников : учеб. пособ. / Л. Г. Ахтариєва. — Уфа : Уфимский технологический ин-т сервиса, 2001. — 167 с.
2. Барабаш Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії : навч. посіб. / Ю. Г. Барабаш, Ю. Г. Позінкевич. — Луцьк : РВВ «Вежа Волинського держ. університету ім. Лесі Українки», 2003. — 201 с.
3. Бех І. Д. Особистість в духовному розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
4. Лозова В. І. Теоретичні основи навчання і виховання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Т. В. Троцько. — Х. : ОВС, 2002. — 400 с.
5. Профорієнтаційна робота зі школярами : метод. посібник для вчителів / [за ред. М. П. Тименка]. — Рівне, 1992. — 130 с.
6. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : наук.-метод. посібник для вчителів / О. В. Мельник, І. Л. Уличний ; [за ред. О. В. Мельника]. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 128 с.
7. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. М. Й. Боришевського]. — К. : ІЗМН, 1998. — 192 с.
8. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії : навч. посіб. / В. В. Синявський. — К. : ПК ДСЗУ, 2010. — 89 с.
9. Становська Т. В. Формування професійної спрямованості старшокласників на професійні сфери управлінської діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Т. В. Становська. — К., 2001. — 17 с.
10. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. — М. : Педагогика, 1981. — 96 с.

Система приемов и методов профессиональной ориентации имеет большие возможности для профессионального развития и саморазвития личности в русле желаемой профессиональной деятельности, что обуславливает их использование с целью эффективного влияния на сознание ученика, достижения максимальных профорієнтаційних цілей. В статье рассматриваются возможности формирования самотребовательности старшеклассников с помощью использования педагогических приемов и методов профессиональной ориентации.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, старшеклассник, самотребовательность.

Z. V. Okhrimenko

The Content and Pedagogical Tools of Formation of Senior Pupils' Self-Demanding in the Process of Career Guidance

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

Modern market conditions call forth the need to educate independent and responsible employees that are capable of constant self-development and self-improvement. These professional demands are the employer's requests. The system of career guidance in Ukraine has great opportunities for the professional development and self-development of a person, securing the possibility to choose the desired career. The proper study of the content of career guidance forms and methods allows

using them for the purpose of effective influence on the students' awareness and achievement of career goals.

Career guidance technologies should be age-appropriate for senior pupils and based on the principles of person-centered education. For this purpose, a set of pedagogical tools has been developed. Their content is aimed at familiarizing senior students with not only the world of jobs, but also specific professional activities (management, execution, business) within every occupation.

This strategy enables students to coordinate their individual abilities with the differentiated requirements of professional work in their chosen career and to improve their own professional self-determination and career building.

During career guidance the student learns the skills of self-awareness, self-esteem, as well as independent, responsible and self-critical attitude to himself (herself). Self-improvement of student occurs when the demands to himself (herself) as a subject of future career are formed.

Keywords: career guidance; high school students; self-demanding.

References

1. Akhtareva, L. G. (2001). *Razvitie predprinimatelskiykh sposobnostei u starsheklassnikov* [Development of Enterprising Abilities of Schoolchildren]. Ufa: Ufimskii tekhnologicheskii universitet.
2. Barabash, Yu. H., & Pozinkevych, Yu. H. (2003). *Psikhologo-pedahohichni osnovy vyboru profesii* [Psychological and Pedagogical Foundations of an Occupational Choice]. Lutsk: RVV «Vezha Volynskoho derzhavnogo universytetu im. L. Ukrainky.
3. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the Sphere of Spiritual Development]. Kyiv: Akademydav.
4. Lozova, V. I. Trotsko, T. V. (2002). *Teoretychni osnovy navchannia i vykhovannia* [Theoretical Foundations of Education]. Kharkiv: «OVS».
5. Tymenko, M. P. (Ed.). (1992). *Proforiientatsiina robota zi shkoliaramy* [Vocational Guidance of Schoolchildren]. Rivne.
6. Melnyk, O. V. (Ed.). (2008). *Proforiientatsiina robota zi shkoliaramy v umovakh profilnoho navchannia* [Vocational Guidance of Schoolchildren in the Condition of Profile Education]. Kyiv: Pedahohichna dumka.
7. Boryshevskii, M. Y. (Ed.). (1998). *Psyhohohiia samoaktychnosti uchniv u vykhovnomu protsesi* [Psychology of Pupils' Self-Activity in Educational Process]. Kyiv: IZMN.
8. Syniavskiy, V. V. (2010). *Psikhohohichni osnovy proforiientatsiinonii profesiografii* [Psychological Foundations of Vocational Guidance of Profesiography]. Kyiv: IPK DSZU.
9. Stanovska, T. V. (2001). *Formuvannia profesiinnoi spriamovanosti starshoklasnykiv na profesiini sfery upravliniskoi dialnosti* [Formation of Professional Orientation of High School Pupils' to Professional Areas of Activity] (Dissertation Abstract, Kyiv).
10. Shavir, P. A. (1981). *Psyhohohiia professionalnogo samoopredeleniia v rannei yunosty* [Psychology of Professional Self-Determination in Early Youth]. Moscow: Pedagogika.